Veritas 30(2015) s. 13-27

JAN HJÄRPE

Medeltidens magi, arabisk teurgisk astrologi och romanen Vapensmeden

Som religionshistoriker har Viktor Rydberg verkat på olika fält. Mest bekanta är väl studierna i germansk och fornnordisk mytologi. En genomgående strävan för Rydberg är att försöka nå de traditionsskikt som är äldre än texterna och försöka spåra religionsutvecklingen.

Synen på religionsutvecklingen

Mindre känd än hans arbete med germansk mytologi är hans analys av den förexiliska israelitiska religionsutvecklingen, *Jehovatjänsten hos hebréerna*, först publicerad 1864, tredje upplagan 1896. Till studierna i senantiken och hellenismens religiösa värld hör förstås hans *Bibelns lära om Kristus* (1862, sjätte upplagan 1897), som också återspeglar Rydbergs religionssyn. Samstämmiga med tankegångarna i *Jehovatjänsten* är hans teser i *Medeltidens magi*, också publicerad 1864, delvis omarbetad och båda utgivna i en volym 1896. Den är väl mest bekant för sin analys av ”Häxhammaren” och häxprocesserna. Här tänker jag uppehålla mig mera vid hans skildring av teori och praxis i den astrologisk-teurgiska ”lärda” magin, detta som kommer igen i en passage i *Vapensmeden*. Denna hans sista roman, från 1891, menar jag vara en sorts sammanfattning, ett kompendium i skönlitterär form, av Viktor Rydbergs religionshistoriska studier och den religionssyn som de uttrycker eller har lett fram till.

Jehovatjänsten visar Viktor Rydberg i frontlinjen av den då nya och mycket kontroversiella historisk-kritiska läsningen av bibeltexter. Det är märkligt hur mycket han då har sett av det som senare bekräftats av textfynd, arkeologiska undersökningar och religionshistorisk forskning. Men hans studie har också

en tendens, en speciell syn på religionsutvecklingen och vad den *bör* leda till. Den har ett normativt syfte. *Jehovatjänsten hos hebréerna* är ett (ganska framgångsrikt) försök att rekonstruera kulterna, föreställningarna och ritualerna i det gamla Israel, de religionsstadier som har föregått texterna i det som vi kallar Gamla testamentet. Han gör det genom en kritisk läsning av texterna där i jämförelse med annat källmaterial om religionerna i det gamla Främre Orienten – det material som var tillgängligt på Rydbergs tid. Nu finns det mycket mer genom alla arkeologiska fynd, textfynd och texttolkningar som kommit fram sedan dess.

Rydberg kommer fram till att det fanns flera religionsformer och kulter parallellt i det gamla Israel. Han talar om olika ”partier”. Där fanns ett Baalsdyrkande parti, som hade tempel, prästerskap och shamanistiska profetskaror, som ibland även höll till i Jerusalems tempel och var knutna till kulten där. Det handlar här om en fenicisk Baalskult, fruktbarhetskult, och med paralleller i kulten av Bel i Mesopotamien. Denna kult var ”naivt sinnlig” och därför populär. Baal var ”landets gud” och det var därför naturligt att de invandrande hebréerna tog upp dyrkan av honom. Rydberg pekar på förbindelsen mellan Baalskulten och kulten av Ashera-Astarte, som helt klart fanns också i Jerusalems tempel – eftersom det sägs i Gamla testamentet att den har ”rensats ut” därifrån. Senare fynd har visat att jämte Jahve dyrkades en himmelsgudinna, något som helt förtigs i de gammaltestamentliga texterna.

Den omvända historieskrivningen och den andliga utvecklingen

Mot Baalskulten stod det som Rydberg kallar ”jehovismen”. Men jehovismens ”högre sedlighet” och ”renare gudsbegrepp” är en *senare* utveckling, påpekar han.[1] Jehovismen i

[1] Viktor Rydberg, *Medeltidens magi*, *Jehovatjänsten hos hebreerna*, 3:e uppl., Stockholm: Albert Bonniers förlag, Stockholm 1896 (1865), *Jehovatjänsten*, s. 148.

dess äldre form, alltså dyrkan av den israelitiska nationalguden Jahve/Jehova har ett mer primitivt ursprung som man kan se spår av i texterna. Den bild som nu ges i dem är en annan: Texterna talar om en ursprunglig *mosaism* som sedan förfallit och som måste återupprättas. Men den historieskrivningen är en senare dogmatisk (och fiktiv) konstruktion. Reformisterna som kompilerat texterna har så att säga vänt på historien. Detta är numera allmänt accepterat. Men Rydberg drar ur sin historisk-kritiska analys en *religiös* slutsats[2]: religionshistorien vittnar om människoandens utveckling till ett högre stadium och till en ökande Gudsinsikt. Den idéhistoriska undersökningen har ett syfte; den är ett teologiskt inlägg, liksom fallet var med *Bibelns lära om Kristus*. En tanke som Rydberg för fram[3] och som sedan utvecklas vidare hos Nathan Söderblom, är idén att denna människoandens utveckling till ”en högre insikt” sker stegvis samtidigt hos olika delar av mänskligheten. Ungefär ”samtidigt uppstå Kon-fu-tses, Buddhas och Zoroasters religionssystemer, den reformerade jehovismen, samt hellenernas filosofi”. Söderblom i sin tur för fram tanken på samtidiga ”vågor” av uppenbarelse-utveckling i sin *Den levande Guden*.[4] Man kan notera att för Rydberg är dualismen Gud/Satan ett genomgångsstadium i gudstrons utveckling till en *högre* monism, där det goda är det enda sant och evigt varande.

Sol- och stjärnkulten, de solära och astrala dragen i den äldre jehovismen sätter Rydberg samman med utvecklingen av astrologin och magin, detta som behandlas i *Medeltidens magi*.

---

[2] *Jehovatjänsten* 150.

[3] *Op. cit.*, s. 151.

[4] Nathan Söderblom, Nathan, *Den levande guden. Grundformer av personlig religion*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag 1932, s. 287 f., jfr. Jan Hjärpe, “Theology of Religions: Nathan Söderblom and the Religious Language”, i, *The Relevance of Theology. Nathan Söderblom and the Development of an Academic Discipline*, red. C.R. Bråkenhielm and G. Winqvist Hollman. Uppsala: Uppsala Universitet 2002, s. 58.

Den äldre profetismen[5] med dess shamanistiska drag ser Rydberg som en företeelse bland flera av divinationen, spådoms-konsten, som också bedrevs på andra sätt, med teckentydning, drömtolkning och lottkastning. De extatiska profetskarorna med deras metoder att uppnå extas jämför han med den senare dervischfromhetens ritualer. Men ur denna primitiva form av profetism växte så ”det ädlare profetdöme, som hämtade sina ingifvelser ur ett klarnadt Guds- och själv-medvetande...”[6]. Den högre, reformatoriska profetismen är ”fjärilen som utflugit ur gammaljehovismens puppa”.[7] Det handlar alltså här om de stora skriftprofeterna i Gamla testamentet. Rydbergs karakteristik av dem – riktig eller ej – är värd att citera, eftersom det alldeles tydligt är sitt eget ideal han finner hos dem:

> De reformatoriska ifrarna förkunnade ett högsta väsen, som är världens upphof, hela mänsklighetens fader, alla folks försyn, all kärleks, all sannings, all rätts, all skönhets eviga källa – en Gud, som ej finner behag i offer och fester och sabbater, men i ett fromt sinne och en helig vandel.[8]

Denna högre profetism innebar, menar han, en utveckling bort från nationalgud och antropomorfism, bilder, tempeltjänst, offer, sabbat, formalism. Profeterna förkunnade

> den sanna, andliga religionen – hjärtats hängifvenhet åt den Evige, den inre gudstjänsten – i ansiktet på de häpnande blotarne[9].

Nog är det här Rydbergs eget religionsideal som lyser igenom. Han jämför uttryckligen de ”gammaljehovistiska” motståndarna till denna andligt-etiska profetism med sin egna motståndare, de konservativa teologerna vid 1800-talets mitt, de som ta-

---

[5] *Jehovatjänsten*, s. 170 ff.
[6] *Op. cit.*, s.174.
[7] *Op. cit.*, s.184.
[8] *Op. cit.*, s.185.
[9] *Op. cit.*, s.186 f.

lade om ”det objektiva i religionen”, och försvarade ”nittonde århundradets föråldrade dogmatiska systemer”. Rydbergs slutmaning[10] blir att målet bör vara den rena profetiska monoteismens återupprättande.

I *Jehovatjänsten* ger alltså Viktor Rydberg mer än en analys av den israelitiska religionshistoriska utvecklingen. Han mer än antyder sin egen religionssyn, såväl när det gäller religionsutvecklingens stadier som vart den *bör* gå. Utvecklingsschemat etiskt indifferent monism (det som man numera kallar ödesgudstro) → dualism → etisk monism kommer igen i *Medeltidens magi* – och återspeglas i *Vapensmeden* representerade av de olika gestalternas hållning i romanen.

Medeltidens världsbild

I *Medeltidens magi* är det två temata som behandlas ur det perspektivet, dels den astrologiska teurgin, dels häxprocesserna. Utgångspunkten för astrologin under medeltiden och för den astrologiska teurgin eller magin är den ptolemeiska bilden av världsalltet, dess yttersta fasta sfär och de sju planetsfärerna innanför den roterande runt jorden som är i världsalltets mitt. Jordens materia består av de fyra elementen (jord, luft, vatten, eld). Materien är i sig utan egenskaper, utan kraft. Men den andliga kraften strömmar från den Orörlige Röraren (*primus motor*), dvs. Gud, via andliga väsen (änglar, intelligenser, planetandar, makter) ner till materien. Alla företeelser på jorden står i ”sympati”, växelverkan, med planeterna, fixstjärnorna och – de platonska – urbilderna. Andliga strängar, eller ”sympatikedjor”, går in mot jorden, och omvänt: olika jordiska företeelser samverkar med de här strängarna. Människan – med zenit alltid över sin hjässa – är en mikrokosmos. Planetsfärernas rörelser, som kan avläsas genom planeternas ställning på himlen, förmedlar och bestämmer genom denna korrespondens villkoren på jorden, det som är *sub luna*, nedanför månens sfär. Detta är den

[10] *Op. cit.*, s.197.

teoretiska grunden för astrologin. Men det innebär också att människan kan utnyttja korrespondensen mellan kosmos olika delar och manipulera skeendet. Det är grunden för den teurgiska magin, för alkemin och besvärjelsekonsten. Denna föreställning om universums funktion var en fast ingrediens i medeltidens tankevärld.

Kosmologi och teologi

Viktor Rydberg redogör för denna metafysik och påvisar hur den under medeltiden *kombinerades* med den kyrkliga teologin. Den kom då att präglas av en starkt dualistisk syn på existensen. Livet var insatt i den kosmiska striden mellan Gud och Satan och den ständigt pågående kampen mellan deras respektive änglar och efterföljare bland människor och demoner. Rydberg vill göra åtskillnad mellan den grekiska antikens och medeltidens korrespondenslära. Det är lite dubiöst, men har en poäng för Rydbergs religionssyn. Av intresse är också något som Rydberg inte tar upp, nämligen denna världsbilds och dess praktiska följders förening med islamisk teologi och metafysik, som i sin tur starkt påverkade såväl astrologin som teurgin i kristenheten.[11] I den muslimska versionen spelar dualismen inte alls samma roll.

I sin karakteristik av dualismen-helveteläran[12] i dess medeltida utformning noterar Rydberg hur Thomas ab Aquino hävdade att beskådandet av de osaligas helvetesstraff kommer att vara en njutning för de saliga. Denna motbjudande tes finns också hos Lars Gudmundsson i *Vapensmeden.* Mot läran om helvetesstraffens evighet sätts i romanen tanken på en *apokatastasis ton panton*[13], alltings återställelse, dvs. att straffen

---

[11] Jfr. Franz Boll, Carl Bezold, Wilhelm Gundel, *Sternglaube und Sterndeutung. Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*, 5:e Aufl., Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1966 (1917, 1931).
[12] *Medeltidens magi*, s. 20
[13] Viktor Rydberg, *Vapensmeden*, tredje uppl., Stockholm: Albert Bonniers förlag 1900 (1891), s. 31.

har pedagogiskt syfte, är tidsbegränsade och att till sist alla ska nå saligheten – vilket den fromme vapensmeden Gudmund vill tro. Antikens monism kontrasterar Rydberg mot medeltidens skarpa dualism, som han ser som en påverkan från Iran. ”Zoroaster och Platon sammansmälta”. Magins filosofiska grund läggs av Plotinos och Jamblichos och får sitt uttryck i hermetismen.[14]

Rydberg betonar att denna astrologiska teurgi och dess magi är den moderna naturvetenskapens förelöpare och ursprung, genom idén om sammanhang, kausalitet.[15] Men Rydberg ser också den katolska sakramentsläran och doktrinen om ämbetsbärarens ”character indelebilis” och makt som ”den kyrkliga magin”. De lärorna står på samma idémässiga grund. Också detta finns med i Vapensmeden. Lars Gudmundsson och Jonas Drysius menar sig ha makt att utföra exorcism eftersom de är prästvigda.

Klocktid mot naturlig tid[16]

Låt mig göra en liten exkurs här: På Rydbergs tid, just när Medeltidens magi skrevs, skedde en betydelsefull förändring i tidsbegreppet, och det av praktiska skäl. Enkelt uttryckt bestämdes före järnvägarnas tillkomst dagens tider av solens ställning i det lokala samhället och av stjärnsfärens och månens rörelser. När solen stod som högst i söder var klockan tolv, och efter solen ställde man de mekaniska klockor som eventuellt fanns. Klockorna fick då och då under året justeras för att stämma med den faktiska soltiden (som varierar något eftersom jordbanan är en ellips). Med ”tid” menades något som solen, månen och de övriga planeterna bestämde. Att

---

[14] *Medeltidens magi*, s. 26 ff.
[15] *Op. cit.*, s.34 ff.
[16] För en genomgång av förhållandet mellan olika tidsbegrepp och tidsmätningsmetoder under historiens lopp, se Lennart Lundmark, *Tiden är bara ett ord: Om klockornas makt och hur man bryter den* (Prisma, Stockholm 1993); för järnvägarnas roll, se s. 86 ff., 89 ff.

klockan var tolv i Göteborg 24 minuter senare än i Stockholm spelade ingen praktisk roll. Men järnvägarna innebar modernitetens ankomst och ett nytt sätt att se på tid. När järnvägen mellan Göteborg och Stockholm var färdig 1862 blev tidsskillnaden ett problem. Då infördes göteborgstid som järnvägstid längs hela linjen och på en del stationen fanns det klockor med två minutvisare, en som visade göteborgstid och en som visade lokal tid. Vid en konferens i Washington 1884 utformades ett system av internationella tidszoner, som så småningom kom att tillämpas i hela världen. Klocktid och naturlig tid skildes åt. Hur solen faktiskt stod den dagen och på den orten förlorade sin betydelse. För det religiösa livet – och det gällde överallt – blev detta problematiskt, rentav anstötligt. Klockan följde inte ”Guds tid”. Tidsbundna ritualer bestämdes ju dittills av naturens mörker och ljus, av solens och månens ställningar. Skulle det förbli så, eller skulle klocka och kalender bestämma? Tidens samband med sol, måne och planeternas ställning syntes inte längre så tydligt.

Den teurgiska magin

Rydberg ger oss en utförlig redovisning för ”den lärda magin”.[17] Som den skönlitteräre författare han är låter han oss vara med vid en besvärjelse avsedd att kalla ned en av ”makterna”.[18] Det är en litterär berättelse, men han fabulerar inte fritt. Precis så ska det gå till enligt de magiska handböcker som vi fortfarande har tillgång till. Skildringen av seansen har en positiv ton, det är en sympatisk bild man får av den lärde magikern, förelöparen till den moderna vetenskapsmannen. Rydberg gör en framställning av en likadan seans i *Vapensmeden*[19]: Jonas Drysius och den tyske vaganten Hans Zenner försöker sig på en omsorgsfullt förberedd besvärjelseritual för att kalla ned en demon med målet att lyfta en dold skatt.

---

[17] *Op. cit.*, s. 61 ff., 83 ff.
[18] *Op. cit.*, s.67 ff.
[19] *Vapensmeden*, s. 238 ff.

> Utsikterna voro särdeles gynnsamma. De blida planeterna Jupiter och Venus stodo i gynnsam aspekt till hvarandra. Mars var i sitt eget hus i djurkretsen, där han var mindre skadlig. Månen var ännu i sitt första kvarter, ehuru nära fullrundning. […] Emedan dagen var en tisdag, som står under inflytelse av Mars, måste rökelsen vara av det martiska slaget. Den var sammansatt af bdellium, euphorbia, ammoniak, magnetsten, svafvel, vargragg, mumie, korphjärna, menniskoblod och blodet av en svart katt, jämte åtskilligt annat. […]

Rydberg ger i sin långa och detaljerade beskrivning av de båda ”magikernas” åtgärder och besvärjelser en nidbild; de båda ”lärde” framställs som osympatiska figurer. De använder sina (pseudo-) kunskaper för att försöka berika sig, inte för att söka vishet.

I skildringen av den sympatiske magikern i *Medeltidens magi* nämns att i hans boning fanns ”arabiska verk i astrologi och alkemi”.[20] Det fanns förvisso sådana. En av de mest kända magiska handböckerna är *Picatrix*. Den nämns inte hos Rydberg, men var välkänd och beryktad vid reformationstiden. Först efter Rydbergs tid blev man klar över att denna handbok i magiska bruk och amulettillverkning var en översättning av den bevarade arabiska magimanualen *ghāyat al-ḥakīm*, ”Den vises mål”. Den är sedan länge utgiven (1933) och har fått en omsorgsfull och kommenterad tysk översättning (1962). Så nu kan vi bekvämt ta fram en mängd recept på besvärjelser av planetandar och astrologiskt grundad tillverkning av amuletter för alla möjliga (och omöjliga) ändamål. Där finns ett väldigt förråd av notiser om snart sagt allt i denna lärda, komplicerade, men på falska premisser byggda kosmologi. Den ger alltså, än mer utförligt än de källor Rydberg åberopar, kunskap om de teorier som den magiska praktiken byggde på. Ja, byggde – men helt har den inte förlorat sin aktualitet. Jag

[20] *Medeltidens magi*, s. 69.

har sett nytryck av denna *ghāyat al-ḥakīm* till salu i de folkliga bokstånden utanför al-Azhar i Kairo.

En detalj i nidbilden i *Vapensmeden* är värd att notera. Den besvärjelseformel som citeras i berättelsen[21] är på (nästan) autentisk arabiska:

> Anzilu aiuha el Dschenni ona el Dschemum...” (*anzil ayyuhā l-jinn ʻan al-jahannam*) ”Stig ner o demon från Gehenna...[22]

Magins teori har Rydberg sammanfattat – i kursivstil:

> Likasom världs-alltets skapare medelst änglarna, stjärnorna, elementerna, djuren, plantorna, metallerna och stenarna utgjuter sin allmakts krafter på oss människor; så förmår magern, i det han samlar de ting uti den elementariska världen, hvilka stå i växelverkan med ett och samma väsen (en ängel eller planet) uti de högre världarnes samt kombinerar deras krafter efter vetenskapens reglor och förstärker dem medelst heliga och religiösa ceremonier, att inverka på detta högre väsen och draga dess krafter till sig”.[23]

Vi kan ju illustrera teorins tillämpning med hur amuletter skulle göras enligt Picatrix. Här följer ett exempel, enklare än besvärjelserna av planetandar, men baserat på samma idé. Det finns åtskilliga exempel i Picatrix: amuletter för fiskelycka, kärlek, bortjagande av möss, med mera. Här är receptet för att åstadkomma fiendskap mellan två personer:

> Vill man åstadkomma åtskiljande och konflikt mellan två personer, så ritar man följande figur [fyra tecken avbildas] med en tand från en svart hund på en svart blyplatta på Saturnus’ dag (=lördagen) och timme, när tredje dekanen

---

[21] *Vapensmeden*, s. 242.

[22] Även i de återstående formuleringarna i besvärjelsen kan man känna igen ett och annat arabiskt ord.

[23] *Medeltidens magi*, s. 81:

> av Stenbocken går upp, och Saturnus befinner sig i den. Sedan placeras plattan på den enes ort, eller på den ort där de träffas. Då kommer de att skilja sig åt på det mest olyckliga och oönskade sätt...[24]

Den ”saturniska” astrala kraften stärks och kanaliseras genom det astrologiskt bestämda valet av tidpunkt och genom valet av ”saturnisk” metall (bly) och färg (svart) och djur (hund) och av de tecken som hör samman med planetandens kraft.

Kvarlevor

Rester eller brottstycken av kosmologiska magiteorin finner vi i 1600-talets almanackor och deras årligen sammanställda ”prognosticon”, påpekar Rydberg.[25] Vi kan tillägga: och i Bondepraktikan, i föreställningen om olycksdagar (”Tycho Brahedagar”), och i sin mest infantiliserade form i veckotidningarnas horoskop. Men detta är ett förfall från något som Rydberg värderade:

> De ville dock något stort, dessa medeltidens lärde mager. Det var en väldig fantasiskapelse, deras vetenskap. Han ligger i ruiner för att aldrig mer uppstå, men de grusade spillrorna vittna om tron på en allomfattande mänsklig kunskap och makt.[26]

Dualism och tortyr

Rydberg pekar på synteserna mellan det hedniska och det kristna[27], såväl i den senantika världen som i Norden, och den norröna religionens kvarlevande – men sataniserad. Av Frej-

---

[24] *ghâyat al-hakîm*, *Pseudo-Magrîtî*, *Das Ziel des Weisen*, Arabischer Text herausgegeben von Hellmut Ritter. Leipzig: B.G. Teugner, Leipzig 1933, s.105; *“Picatrix”, Das Ziel des Weisen von Pseudo-Magrîtî*, translated into German from the Arabic by Helmut Ritter and Martin Plessner. London: The Warburg Institute, University of London 1962, s.112.
[25] *Medeltidens magi*, s. 84 ff.
[26] *Medeltidens magi* 99.
[27] *Op. cit.*, s.102 ff.

kulten blev tron på häxornas umgänge med djävulen. Rydberg vill så visa hur Häxhammarens hemska råd för häxjakt, och häxprocessernas vidriga praxis, var en logisk följd av den strängt dualistiska och magiska metafysik och teologi som kännetecknade medeltiden. Och han pekar på frigörelsen därifrån: den sker genom den etiska monismen. Här har Rydberg sett något mycket väsentligt.

Må det tillåtas mig en kommentar här: dualismen som legitimering av konflikt, våld och rättsövergrepp är ingalunda överspelad. Vi ser den idag också. Vilka är ingredienserna i den extrema och militanta islamistens världsbild år 2014? Dess mest karakteristiska drag hos de extrema jihadister som utför terrordåd är just *dualismen*. I deras föreställning indelas världen och människorna i två, de goda och de onda. Den ena delen består av dem som är med på den egna sidan, och den andra består av dem som är mot. Det finns bara vänner och fiender. Det värsta som kan tänkas är varje form av ”tredje ståndpunkt”. Antingen eller. För den som propagerar för våld och krig är det allra bästa att få människor att ställa upp på den egna sidan. Men det näst bästa är att de tar ställning (eller anses ta ställning) för fienden. För då är de fiender och det blir alltså legitimt att bekämpa dem och att döda dem. I Usama bin Ladins uttalanden tidigare, liksom i ISIS’ nu, som funnits och finns på videoinspelningar och på olika hemsidor, och som spritts helt eller delvis av media, betonas att den muslim som inte stöder kampen är en avfälling och därmed fiende. Så klassificeras alltså den stora majoriteten som inte vill acceptera terrorismen.

Denna världsbild motsvaras så av sin spegelbild, den likaledes dualistiska syn på världen som har drivits i propagandan för ”kriget mot terrorismen”. President George W. Bush hävdade tesen att ”de som inte stöder oss i kriget mot terrorismen hjälper terroristerna”. Påståendet är felaktigt i sak, men det utgör en grundpelare i krigspropagandan. Det är samma sorts dualism och den har en poäng och ett syfte. Finns det bara medkämpar och fiender så finns det inga oskyldiga civila.

Det viktiga är för eller emot. Kampen är viktigare än människoliv. ”Riktade mord” klassificeras som legitimt agerande – det är ju fråga om fiender, representerande ”ondskan”, och alltså behövs inget rättsligt förfarande hävdar man. Tortyr ses som berättigat, och krav på rättssäkerhet avvisas. De som sitter i Gunatánamolägret är ”onda” och förtjänar därför inte någon rättegång... Detta är ”Häxhammaren”, dess argumentering och råd om praxis, i nutida tappning.[28]

Syntesen: Vapensmeden

I *Vapensmeden* återspeglas de teser som Viktor Rydberg har drivit i sina religionshistoriska undersökningar: hoppet om den möjliga och önskvärda sammansmältningen av det som är gammalt och fornt med det kristna och det antika arvet, i en ny syntes, där de äldre stadierna av etiskt indifferent monism, och den farliga och grymma dualismen fått vika för en etisk monism. Symbolen för detta i romanen är vapensmeden Gudmunds fasta tro på att helvetesstraffen inte är eviga, utan att allt ska återställas. Den lärda magin beskrivs[29], och den astrologiska korrespondensläran[30], men som övervunna ståndpunkter.

Influensen på religionshistorieämnet

Jag har redan nämnt Viktor Rydbergs tydliga påverkan på Nathan Söderbloms syn (och förväntan) på religionsutvecklingen: den mänskliga andens utveckling som Gudsuppenbarelse, det personliga som grunden, avvisandet av ”det objektiva”, idén om att den andliga utvecklingen går i samtidiga vågor över hela världen, betonandet av profetismens roll, gudsrikestanken, och även den etiska monistiska

---

[28] För legitimeringen av tortyren i ”kriget mot terrorismen”, se Mattias Gardell, *Tortyrens återkomst* (Leopard, Stockholm 2008).
[29] *Vapensmeden*. s. 65 f.
[30] *Op. cit.*, s.73.

mystik som vi finner hos Söderblom (och hos hans lärjunge Dag Hammarskjöld).[31] Ett citat från Söderblom:

> Största faran för religionsfrihet och all annan frihet ligger ännu idag i sådana riktningar, som sätta det opersonliga över personligheten och äro färdiga att offra allt, sig själva och mänskligheten för ett system, en institution, en lära.[32]

Nog ser vi här en frändskap med Rydbergs attityd. Som ung Uppsalastudent och blivande forskare hade Nathan Söderblom och några av hans närmaste själsfränder (bland dem N. J. Göransson och S. A. Fries) en liten litteraturcirkel, bildad 1888, där man läste och diskuterade Ibsen, Rydberg, Goethe och andra. När *Vapensmeden* kom ut 1891 gav sig den här cirkeln namnet ”Samfundet Fritt ur hjärtat”.[33]Så man var mycket medveten om varifrån man fått sin inspiration. Söderblom utövade sedermera ett enormt inflytande på utvecklingen av religionshistorieämnet och dess religionssyn i Sverige, och den har nu fått förnyad uppmärksamhet de allra senaste åren.[34]

[Uppsatsen bygger på ett föredrag hållet inför Viktor Rydbergsällskapet i Jönköping den 15 november 2014.]

---

[31] Jfr. Hjärpe, s. 63 ff.

[32] Nathan Söderblom, Nathan, *Svenska Kyrkans kropp och själ*. Stockholm: Norstedt & Söner, Stockholm 1916, s. 112.

[33] Tor Andrae, *Nathan Söderblom*. Uppsala: J. A. Lindblads förlag 1931, s. 114.

[34] Bland nyutkommen Söderblomlitteratur kan nämnas Jonas Jonson, *Jag är bara Nathan Söderblom satt till tjänst* (Verbum, Stockholm, 2014). Se särskilt det nionde kapitlet, om Söderbloms religionsteologi.

Samfundet Fritt ur hjärtat. Överst: Nathan Söderblom, Samuel Friedenfelt och S. A. Fries, nedanför: Anna Forsell (senare gift Söderblom), Nils Johan Göransson och Anna Fagerlin (senare gift Fries). Fotografiet är troligen från 1893 och finns på Uppsala universitetsbibliotek.